

TIJDSCHRIFT
VOOR
Orthopedagogiek

• • • • •

B.F. van der Meulen

Orthopedagogische thuisbegeleiding aan gezinnen
met een chronisch ziek kind (Rede)

• • • • •

L.W.C. Tavecchio

Interventie en transactie

• • • • •

J.M. Schut, J.S. Wassenaar,

H.J. Elzinga-Westerveld & Tj. Zandberg

De relatieveldentheorie (RVT) en het relatiediagram

• • • • •

S. de Hoo & A.M. Meijer

Chronisch verdriet bij moeders van gehandicapte kinderen

A uitgeverij agiel

3

MAART
2004

De relatieveldentheorie (RVT) en het relatiediagram

SAMENVATTING

Vier eenduidig te definiëren menselijke relatietypen: familiebanden, intimiteitsrelaties, zakelijke relaties en mediarelaties met vier specifieke contracttypen leggen de basis voor persoonlijke stabiliteit.

1 Inleiding

Orthopedagogische interventie behelst naast opvoedingsondersteuning steeds vaker netwerkinterventie en netwerkondersteuning. Het doel van netwerkinterventies is het systeem uiteindelijk weer zelfstandig te laten functioneren. "Veranderingen in een deel van het systeem kunnen het systeem als geheel verbeteren" (Van der Ploeg, 1997, p. 68). Tijdelijke of blijvende ondersteuning van het sociale netwerk van kinderen kan een doorslaggevende factor zijn bij het oplossen van psychosociale problemen. Het belang van netwerkondersteuning bij opvoedingsproblemen wordt dan ook door steeds meer gedragswetenschappers ingezien. Daardoor wordt de naaste omgeving van zorgvragers in toenemende mate betrokken bij besluitvorming over de aard en inrichting van zorg en ondersteuning. Werkwijzen zoals Family Group Conferencing, de Eigen Kracht Methode en Empowerment zijn op deze inzichten gebaseerd en winnen ook in Nederland snel aan populariteit (Van Pagee, 2002). De effectiviteit van deze werkwijzen neemt toe naarmate het inzicht van betrokkenen in het sociale netwerk groter is. Het instrumentarium waarmee hulpverleners netwerkanalyses kunnen maken steekt daarentegen pover af tegen het arsenaal aan gedragsanalysemethoden dat hen ten dienste staat. De methode van het relatiediagram heeft ten doel om deze leemte op te vullen. De methode is gebaseerd op

de theorie van de relatievelden zoals die is ontwikkeld door Schut (Wassenaar & Schut, 1995). De theorie beschrijft de invloed van sociale netwerken op de persoonlijke stabiliteit van het menselijk individu in systeemtermen. Het streven naar stabiliteit dat kenmerkend is voor alle levende systemen is ook van toepassing op menselijk leven. Stabiliteit is te omschrijven als een standvastige doelgerichtheid onder wisselende omstandigheden (In 't Velt, 1988). Het aantal factoren dat de stabiliteit van een systeem beïnvloedt neemt toe met de complexiteit. De stabiliteit van het, uiterst complexe, menselijk systeem wordt beïnvloed door een scala aan factoren van fysische, biologische, economische, psychologische en relationele aard. De aard en werking van het relationele aspectssysteem (In 't Velt, 1988), doorgaans aangeduid als het sociale netwerk, wordt in dit artikel uitgelicht en benadrukt ten behoeve van de orthopedagogische praktijk.

2 De relatieveldentheorie

Sociaal netwerk en contractvorming

Van der Ploeg definieert een sociaal netwerk als: "...het geheel van personen met wie men sociale interacties onderhoudt" (Van der Ploeg, 1997, p. 168). Wij onderschrijven deze definitie maar in onze optiek horen daar ook beïnvloeders via de media bij (Wassenaar & Schut, 1995). Een sociaal netwerk omvat dus naast familie, vrienden en zakelijke relaties ook mediarelaties. Vanuit een systeemperspectief bezien hebben de verschillende relatietypen met elkaar gemeen dat ze ontstaan als gevolg van functionele uitwisselingen. Niet elke functionele uitwisseling leidt echter tot een relatie. Gezonde relaties ontstaan pas als er sprake is van een evenwichtig wederzijds

de stabiliteit van te relateren systemen instandhoudt of doet toenemen en elk gerelateerd systeem een autonome norm kan ontwikkelen ten aanzien van aard en omvang van de uitwisseling. Onze algemene definitie van relatie luidt: *de actuele resultante van een voortgaand wederzijds stabiliserend proces van normstelling bij functionele uitwisseling tussen systemen*. Functionele uitwisseling leidt tot een relatie wanneer wederzijdse acceptatie en bevestiging plaatsvindt van de autonoom ingestelde normen. De wederzijds bevestigde normstelling bij functionele uitwisseling tussen systemen benoemen wij als een contract. De wijze waarop de bevestiging totstandkomt, de contractvorming, verschilt per relatietype.

3 Classificatie van relaties op basis van contracttypen

Hieronder volgen de vier contracttypen met een korte toelichting, die ten grondslag liggen aan vier menselijke relatietypen. Ze vormen de basis van de relatieveldentheorie die stelt dat de wijze van contractvorming beslissend is voor de aard en werking van menselijke relaties (Schut & Wassenaar, 1995).

Type 1: familiebanden en het genetisch contract

Erfelijke relaties of familiebanden ontstaan door een sluitende verbintenis van manlijk en vrouwelijk erfelijk materiaal: door een genetisch contract. Een genetisch contract is van biologische aard en onomkeerbaar.

Type 2: intimiteitsrelaties en het contract achteraf

Intimiteitsrelaties, waaronder zowel partner- als vriendschapsrelaties worden verstaan, ontwikkelen zich op basis van omgangservaring. Afspraken worden daarbij bevestigd na afloop van gebeurtenissen. We spreken daarom van een contractvorming achteraf. Dit principe van contractvorming achteraf weerspiegelt zich in het verlofingsritueel als proefperiode voor het huwelijkscontract.

Type 3: zakelijke relaties en het contract vooraf
Zakelijke relaties ontwikkelen zich in arbeidsorganisaties door samenwerking en daarbuiten door handel en samenwerking met leveranciers

voorafgegaan door sollicitatiegesprekken, waarin werkgever en werknemer elkaar op voorhand wederzijds voorwaarden opleggen met een arbeidsovereenkomst. Aan handelsbetrekkingen gaan dikwijls nauwgezette voorbereiding en uitgebreide onderhandelingen vooraf. Voor de totstandkoming van gezonde zakelijke relaties is contractvorming vooraf een essentiële voorwaarde.

Type 4: mediarelaties en het eenrichtingscontract

Mediarelaties ontstaan wanneer van informatie-dragers gebruik wordt gemaakt om berichten over te brengen. De expressie van een individu of groep wordt daarbij losgekoppeld van de actualiteit, los van tijd en ruimte en gebonden aan een materieel voertuig zoals een vel papier, een schildersdoek, filmrol, videoband of cd. Boodschappers oefenen daarmee invloed uit op anderen zonder bij de ontvangst van het bericht aanwezig te zijn. Mediaberichten kunnen na verzending niet meer worden aangepast. De boodschapper bepaalt eenzijdig vorm en inhoud van het bericht, de ontvanger bepaalt eenzijdig hoe hij met het ontvangen bericht omgaat. We spreken daarom van een eenrichtingscontract.

4 Basale begrippen

In deze paragraaf willen we aandacht besteden aan enkele basale begrippen die ten grondslag liggen aan een verdere uitwerking van de relatieveldentheorie:

- *Hiërarchische gelaagdheid van sociale netwerken*

Relaties van eenzelfde type oefenen een gelijksoortige invloed uit op het individu, terwijl relaties van verschillende typen een verschillende invloed hebben. Hoewel de bijdragen van de verschillende relatietypen per persoon en per levensfase verschillen kan in het algemeen gesteld worden dat de invloed van familiebanden op de persoonlijke stabiliteit het grootst is. De invloed neemt af bij achtereenvolgens intimiteitsrelaties, zakelijke relaties en mediarelaties. Hierdoor zijn in sociale netwerken vier hiërarchische lagen te onderscheiden die we aanduiden als relatie-

velden. Onze definitie van relatieveld luidt: *de invloedssfeer van de verzamelde relaties van één type op de persoonlijke stabiliteit.*

- *Bindingsvoorwaarden*

Contractvorming is een noodzakelijke voorwaarde voor relatievorming. We spreken daarom van contractvorming als een bindingsvoorwaarde. Elk relatietype kent naast de exclusieve contractvorm nog andere, typespecifieke, bindingsvoorwaarden. Zo is bijvoorbeeld geheimhouding een bindingsvoorwaarde voor een intimiteitsrelatie. Onze definitie van bindingsvoorwaarde luidt: *een noodzakelijke interactionele omstandigheid voor intermenselijke relatievorming.* Zowel de aard als het aantal bindingsvoorwaarden verschilt per relatietype zoals blijkt uit de volgende tabel.

- *Behoud van relatie*

Of een relatie bijdraagt aan de stabiliteit van het individu wordt vooral bepaald door de mate waarin voldaan is aan bindingsvoorwaarden.

We formuleren de eerste relatiewet: *een relatie draagt bij aan de persoonlijke stabiliteit zolang is voldaan aan alle bindingvoorwaarden van een type. Obstructie van een der bindingvoorwaarden kan de stabiliserende invloed van een relatie als geheel tenietdoen.*

Een relatie die voldoet aan alle bindingsvoorwaarden van één type noemen we *integer*.

Een relatie waarbij bindingsvoorwaarden ontbreken noemen we *gecontamineerd*.

De begrippen integer en gecontamineerd hebben hier geen betrekking op karakters van personen, maar op de toestand van een relatie. Integriteit verwijst naar een eenduidige, onaangetaste toestand van een relatie, terwijl contaminatie betrekking heeft op vervuiling van het interactiesysteem.

- *Pathologie*

De waardering van relaties, zowel van integere als van gecontamineerde, is subjectief. Iemand die als kind getraumatiseerd is kan

TABEL 1 Bindingsvoorwaarden per relatietypen

Bindingsvoorwaarden van erfelijke relaties	Bindingsvoorwaarden van intimiteitsrelaties
• Conceptie (genetisch contract) • Onomkeerbaarheid • Ongelijkwaardigheid • Onvrijwilligheid • Onvoorwaardelijkheid • Levenslange duur • Herroepbaarheid afspraken zonder relatiebreuk - Internationale doorgifte van: • Taal • Waarden en normen • Voorbeeldgedrag • Permissie • Sociaal netwerk • Materieel bezit • Kennis • Status • Reputatie	• Contractvorming achteraf • Belangeloosheid • Vrijwilligheid • Geheimhouding • Ervaringsgerichtheid • Gelijkwaardigheid • Openheid • Vertrouwen • Loyaliteit • Directe opzegbaarheid
Bindingsvoorwaarden van zakelijke relaties	Bindingsvoorwaarden van mediarelaties
• Contractvorming vooraf • Doelgerichtheid • Prestatie en tegenprestatie • Gestructureerde tijd • (Kwaliteits)controle • Gezagsverhoudingen • Beoordeling door anderen • Beloning in geld en/of positie	• Eenrichtingscontract • Gebruik van informatiedragers • Fysieke scheiding van persoon en bericht • Scheiding van zender en ontvanger in ruimte en/of tijd • Werkelijkheidsreductie • Eenzijdige contractvorming • Preselectie van informatie • Voorstructureren van informatie • Standaardvorming • Afhankelijkheid van infrastructuur en/of logistiek • Toestand van de zender is niet afleidbaar tijdens ontvangst van het bericht

een gecontamineerde relatie als positief beoordelen, omdat deze 'bekend aanvoelt'. Zo iemand raakt gedurende zijn verdere leven vaak verward in achtereenvolgende relaties met eenzelfde problematiek. Deze kan zich uitstrekken over verschillende generaties voordat de contaminaties als ziekmakend aan het licht komen. Wanneer een ziekmakende relatie positief wordt gewaardeerd is er sprake van pathologie. De ongezonde voedingsbodem van de contaminaties leidt tot verwarring en stress die oproept tot een, soms helend en soms ook pijnlijk, proces van herwaardering. Integriteit van een relatie is nog geen garantie voor afwezigheid van problemen. Sommige relaties zijn zozeer contextafhankelijk dat de integriteit erdoor in het geding komt. Zo kan een, op zich integere, liefdesrelatie onder druk komen te staan wanneer deze door familie- of gezinsleden als onwenselijk wordt beschouwd. Afkeuring van het karakter, de afkomst, de maatschappelijke status, de vermogenspositie en/of de politieke voorkeur van de partner kunnen daarbij een rol spelen. In zo'n geval wordt de stabiliteitswinst van een relatie tenietgedaan door afnemend draagvlak in het overige netwerk.

- *Draaglast, draagkracht en draagvlak*

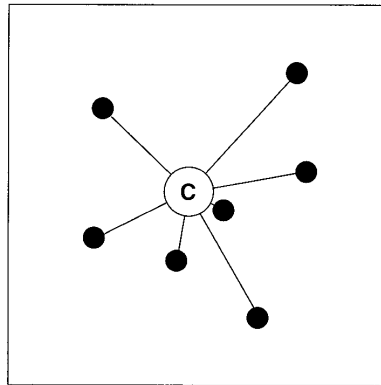
Relaties bestaan bij de gratie van communicatie en interactie. Watzlawick, Beavan en Jackson (1970) stellen dat alle gedrag communicatie is en een bevelaspect heeft, dat wil zeggen, oproept tot reactie. Communicatie legt daarmee een impliciete belasting op aan het individu. Zelfs het negeren van een bericht vraagt om een inspanning, hoe minimaal ook. Relaties bevorderen dus niet alleen de stabiliteit van het individu, ze leggen ook een fysieke en mentale belasting op. Om stabiliteit te handhaven dienen de mate van belasting (draaglast) en het persoonlijke vermogen deze last te dragen (draagkracht) met elkaar in evenwicht te zijn. Wanneer de draaglast groter wordt dan de draagkracht ontstaan problemen (Bakker, Bakker e.a., 1997). Naast aanleg en conditie spelen relaties in sociale netwerken een rol bij belastbaarheid van een individu. Het sociale netwerk fungeert vaak als vangnet wanneer problemen ontstaan. Een goed sociaal netwerk kan bij ziekte, overbelasting

of verlies van verwanten een bron van morele en praktische steun zijn. Schommelingen in de fysieke, mentale en emotionele toestand van een individu worden opgevangen door de sociale omgeving. De steun die een sociaal netwerk kan bieden wordt wel aangeduid als draagvlak. Onvoldoende draagvlak is op zichzelf een risicofactor voor het uit balans raken van mensen (Van der Ploeg, 1997). Personen met een stevig draagvlak kunnen een grotere draaglast aan dan zij die dit om welke reden dan ook ontberen. Aard en omvang van het draagvlak zijn een afspiegeling van iemands persoonlijke vermogens; een maat ook voor het succes waarmee de erfelijke aanleg in wisselwerking met de omgeving tot uitdrukking is gekomen.

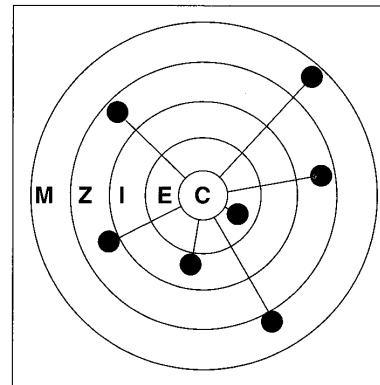
Er is sprake van een passend netwerk wanneer de omvang in overeenstemming is met de draagkracht van het individu en voorziet in de steunbehoefte. Omdat draagkracht in de verschillende levensfasen varieert, varieert ook de omvang van een sociaal netwerk. Wanneer iemand niet of niet meer in staat is beschikbare netwerken te benutten wordt van buitenaf georganiseerde netwerkondersteuning noodzakelijk.

5 Visualisatie

Steman en van Gennep (1996) wijzen op het belang van gebruik van visueel ondersteunend materiaal bij interventie. Een sociale invloedssfeer kan schematisch worden gevisualiseerd door een relatiediagram (Figuur 1a). Door de centrale actor (Hendrix, 1997) voorgesteld om een cirkel te plaatsen en te omgeven met als stippen weergegeven personen en de relaties weer te geven als lijnen. De afstand van een stip tot de centrale cirkel geeft de mate aan waarin de corresponderende relatie invloed uitoefent op de centrale actor. Met de vier relatietypen kan daarin hiërarchische gelaagdheid van concentrische ringen worden aangebracht. Zo ontstaat een gelaagd relatiediagram (zie Figuur 1b). De invloed van de relaties in de respectievelijke velden neemt daarbij af van binnen naar buiten.

FIGUUR 1A Relatiediagram

FIGUUR 1B Gelaagd relatiediagram

C = centrale actor, E = erfelijk veld, I = intimiteitsveld, Z = zakelijk veld, M = mediaveld

6 Meerduidigheid

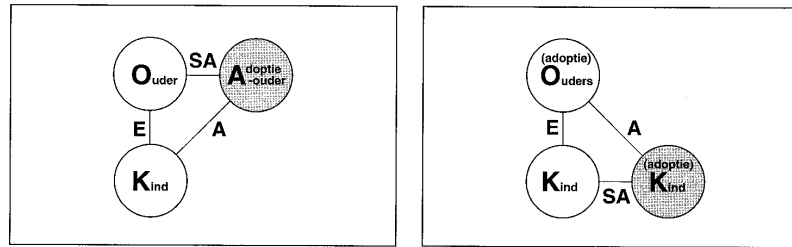
We zagen dat contaminatie van bindingsvoorwaarden leidt tot meerduidigheid in relaties. Meerduidigheid ontstaat ook wanneer meerdere relaties in hun onderlinge samenhang onder invloed staan van twee relatievelden, zoals bijvoorbeeld in een adoptiesituatie. Wanneer een geadopteerd kind zowel de adoptieouders als de biologische ouders aanspreekt met vader en moeder, worden de begrippen vader en moeder en de bijbehorende waarden als onvoorwaardelijkheid, zorgzaamheid en toewijding voor het kind meerduidig. Relaties die in hun onderlinge samenhang onder invloed staan van twee relatievelden duiden we aan als hybride relaties. In deze paragraaf onderscheiden we achtereenvolgens drie typen hybride relaties: adoptie-relaties met invloeden van zowel het familie- als intimiteitsveld; spelrelaties met invloeden van zowel het intimiteitsveld als het zakelijke veld; structuurrelaties met invloeden van zowel het zakelijke als mediaveld. Ook deze relaties worden in deze paragraaf ondergebracht in relatievelden; de hybridevelden. Hoewel de meerduidigheid in de hybridevelden structureel en onoplosbaar is, leidt dit niet per definitie tot problemen.

- *Het adoptieveld*

Als eerste bespreken we adoptierelaties. Het begrip adoptie heeft in de Nederlandse taal

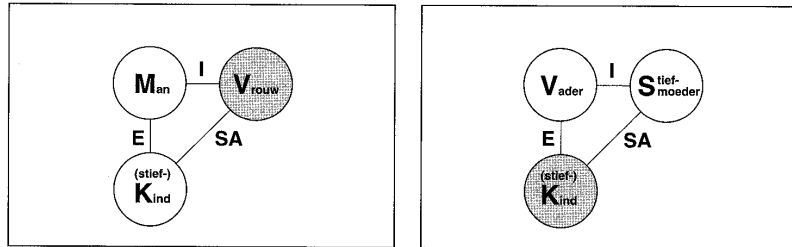
meerdere betekenissen. In de jeugdzorg verstaat men onder adoptie het op zich nemen van het ouderlijk gezag van andermans kind binnen stringente juridische kaders. Adoptie in deze zin komt in de praktijk alleen voor als een moeder bijvoorbeeld bij de geboorte besluit dit kind af te staan (Strijker & Zandberg, 2001). Bij de relatieveldentheorie wordt het adoptiebeprip in bredere zin gebruikt, in de betekenis van aannemen, onder de hoede nemen, tot de zijne maken met inbegrip van alle pleegzorgrelaties alsmede relaties met aangetrouwde familie. Omdat adoptierelaties in deze brede betekenis een belangrijke rol spelen in de orthopedagogische praktijk, worden ze hier gedetailleerd besproken en worden aard en oorsprong van veel voorkomende problemen zichtbaar gemaakt.

Kenmerkend voor adoptierelaties is een onderliggend driehoekspatroon dat schematisch is weergegeven in Figuur 2a t/m 2h. Het ontstaat wanneer het aangaan van een doelrelatie een onontkoombare nevenrelatie tot gevolg heeft die onvervreemdbaar deel uitmaakt van het relatiesysteem van de persoon waarmee de relatie wordt aangegaan, zoals bij de adoptie van een kind. De adoptieouder krijgt daardoor onvermijdelijk een nevenrelatie met de biologische ouder (Figuur 2a en 2b). Zo'n relatie wordt een systeemadoptie (SA in de figuren 2a t/m 2h) genoemd en heeft altijd een element

FIGUUR 2A/FIGUUR 2B Driehoekspatronen in een adoptie- of pleeggezin

Gezagsverhoudingen zijn met verticale lijnen aangegeven, gelijkwaardige relaties met horizontale lijnen.
E = erfelijke relatie, A = adoptierelatie, SA = systeemadoptie

FIGUUR 2C/FIGUUR 2D Driehoekspatronen bij een hertrouwende vader gezien vanuit het gezichtspunt van de stiefmoeder (2c) en vanuit het gezichtspunt van het kind (2d).

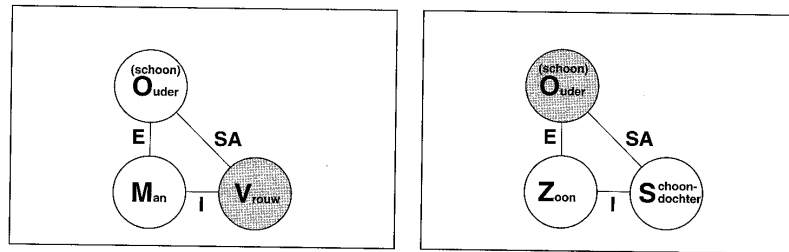
E = erfelijke relatie, I = intimiteitsrelatie, SA = systeemadoptie

van onvrijwilligheid in zich. De relatie tussen adoptieouders en kind komt mede onder invloed van de biologische relatie (het genetische contract) met de echte ouders te staan: de onvrijwilligheid die bindingsvoorwaarde is van de familieband werkt door in de relatie tussen adoptieouder en het aangenomen kind. De adoptieouder en het adoptiekind doen alsof zij ouder en kind zijn. Hun relatie heeft kenmerken van zowel een intimiteitsrelatie (vrijwilligheid) als van een erfelijke relatie (gezagsverhouding). De meerduidigheid die hiervan het gevolg is, is soms te verkiezen boven een destructieve relatie met een biologische ouder.

Ook in de relatie tussen een adoptiekind en het biologische kind van de adoptieouders treffen we soortgelijke meerduidigheid aan. Het adoptiekind krijgt vroeger of later te maken met ongelijkwaardige concurrentie van de biologische kinderen van de adoptieouders. Biologisch kind en adoptiekind zijn geen

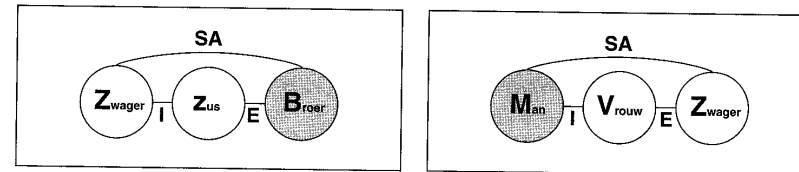
broer en zus maar worden geacht te doen alsof zij broer en zus zijn. Ook hier geldt dat de extra belasting ten gevolge van de meerduidigheid soms te verkiezen is boven een ziekmakende relatie met een biologische broer of zus. Een vergelijkbaar patroon ontstaat wanneer een vrouw trouwt met een gescheiden man met kind (Figuur 2c en 2d). Het kind wordt geconfronteerd met een plaatsvervangende moeder. De vrouw wordt naast echtgenote ook stiefmoeder. Haar ouderlijke gezag heeft echter geen genetische basis. De hieruit voortspuitende meerduidigheid is vaak een bron van pijnlijk onbegrip en hoog oplopende conflicten.

Berucht om haar destabiliserende werking is het driehoekspatroon van echtgenoten en aangetrouwde familie dat ontstaat door een huwelijk. Hoewel de banden tussen schoonouders en schoonzoon of -dochter meestal minder nauw zijn dan die tussen stiefmoeder en stiefkind kunnen de gevolgen even schrijnend zijn.

FIGUUR 2E/FIGUUR 2F Het driehoekspatroon van huwelijkspartners en schoonouders gezien vanuit het gezichtspunt van de vrouw (2e) en vanuit het gezichtspunt van de schoonouder (2f).

E = erfelijke relatie, I = intimiteitsrelatie, SA = systeemadoptie

FIGUUR 2G/FIGUUR 2H Het driehoekspatroon van huwelijkspartners en een zwager gezien vanuit het gezichtspunt van de broer (2g) en vanuit het gezichtspunt van de schoonouder (2h).

E = erfelijke relatie, I = intimiteitsrelatie, SA = systeemadoptie

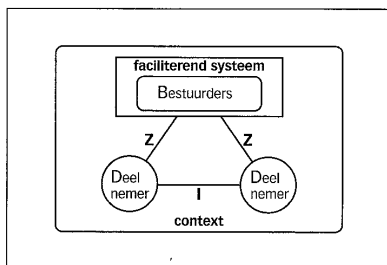
Door een huwelijk krijgt men naast een partnerrelatie een soms uiterst dubbelzinnige nevenrelatie met de schoonouders. Wanneer een schoondochter ten tonele verschijnt en de aandacht van haar aanstaande man opeist, andere leefgewoontes en normen en waarden introduceert, zien de ouders van de bruidegom niet alleen de beschikbaarheid van hun zoon afnemen, maar kunnen zij van mening zijn dat hun opvoedingsinspanningen in korte tijd teniet worden gedaan. De relatie tussen de bruidegom en zijn ouders bedreigt de huwelijksrelatie wanneer deze ouders hun invloed trachten te herwinnen of uit te breiden naar de relatie met de schoondochter. De spreekwoordelijke schoonmoeder vindt in dit patroon haar oorsprong.

In veel gevallen nemen zowel bruid als bruidegom naast ouders ook broers en zusters mee. Hoewel er geen sprake is van enig genetisch contract attribueren de zwagers en schoon-zusters elkaar desondanks als familie. Feitelijk is hier sprake van familie noch van vriendschap. Als het eropaan komt is het vaak maar de vraag wat men van deze 'familie' te

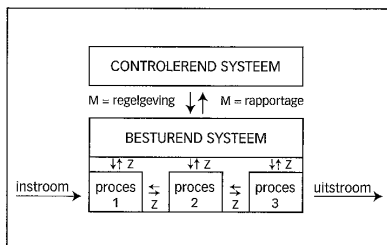
verwachten heeft. Een al te grote invloed van deze 'familieleden' kunnen een ernstige bedreiging vormen voor de stabiele ontwikkeling van een prille huwelijksband. De huwelijks exclusiviteit wordt in de meeste culturen daarom nadrukkelijk ritueel onderstreept bijvoorbeeld door een bruiloft en het maken van een huwelijksreis.

- *Het spelveld*

Een tweede groep hybride relaties wordt gevormd door relaties die worden ondergebracht in het spelveld dat zich kenmerkt door een systematische samenhang van intimiteitsrelaties en zakelijke relaties zoals geïllustreerd in Figuur 3. Ze ontwikkelen zich waar zakelijke en intimiteitrelaties zijn gekoppeld aan vooraf bepaalde activiteiten en in een duidelijk herkenbare context als een schoolgebouw, sportveld, een horecagelegenheid, een kerk, moskee of synagoge. Spelrelaties vormen een invloedssfeer waarin falen voor deelnemers aan de activiteiten niet direct leidt tot uitsluiting. Het spelveld is daardoor psychologisch relatief veilig van aard. Spelsystemen zijn onmisbaar bij het overdragen van kennis en kunde en het aanbrengen van normbesef. Spelrelaties dragen

FIGUUR 3 De samenhang van intimiteitsrelaties (I) en zakelijke relaties (Z) in het spelveld

FIGUUR 4 Het organisatieveld als samenhangend patroon van zakelijke relaties (Z) en mediarelaties (M)

voor een belangrijk deel bij aan maatschappelijke cohesie. De spanning die meerduidigheid oproept in spelsystemen als horecagelegenheden of in het openbaar vervoer worden soms als bedreigend, maar soms ook als prettig ervaren. Het laatste geldt vooral voor jongeren voor wie opwindend vaak synoniem is met geluk. Jongeren opereren buitenshuis vrijwel uitsluitend in spelsystemen. Zijn ze niet op school dan toeven ze op de sportclub, in café, coffeeshop of buurtgebouw. De vermenging van zakelijke en intimiteitsrelaties heeft op hen een bijzondere aantrekkingskracht die leidt tot problemen, omdat juist deze spelsystemen zich bij uitstek lenen voor relationele misinterpretaties door jongeren. Zo kan een tiener in de veronderstelling verkeren een vriend te zijn van een barkeeper of coffeeshophouder. De zakelijke werkelijkheid wordt duidelijk als het zakgeld op is. Ook de contextafhankelijkheid van intimiteitsrelaties in het spelveld zorgt voor verwarring. Schoolromances en kroegvriendschappen verwateren snel bij verandering van school of kroeg.

Zolang een romance of vriendschap afhankelijk is van zo'n context is er sprake van pseudo-intimiteit. Werkelijke intimiteitsrelaties zijn contextonafhankelijk.

Het spelsysteem kent drie subsystemen: een faciliterend, een besturend en een contextueel systeem. De context dient te voldoen aan specifieke vooraf bekende functionele eisen als materiële voorzieningen, gebouwen en infrastructuur. Het faciliterend systeem bestaat uit bestuurders, middelen, medewerkers voor beleidsvorming, organisatie, financieel beheer en huishoudelijke regelgeving. Zij onderhouden zakelijk getinte relaties met deelnemers. De relaties tussen de deelnemers onderling hebben veel meer kenmerken van intimiteitsrelaties.

• Het organisatieveld

Ten slotte is er een invloedssfeer die wordt veroorzaakt door een noodzakelijke samenhang van zakelijke en mediarelaties: het organisatieveld. We treffen deze aan bij arbeidsorganisaties: een doelgericht systeem van mensen, middelen en informatie dat een functionele instroom transformeert in een functionele uitstroom met toegevoegde waarde.

De relationele samenhang van organisaties is geïllustreerd in Figuur 4. De zakelijk gerelateerde bestuurders en procesmedewerkers staan onder toezicht van controlerende systemen als de belastingdienst, raden van toezicht en tuchtcolleges. De juridische kaders van de onderlinge relaties in verschillende organisatievormen zijn bij wet omschreven in termen van rechtspersonen. Rechten en plichten voor bestuurders, medewerkers en toezichthouders worden daarbij in abstractie omschreven. Rechtspersonen zijn persoonsonafhankelijke beschrijvingen van relaties en posities met titels als voorzitter, penningmeester, secretaris en medewerkers.

Externe toezichthoudende organen beïnvloeden de gang van zaken in arbeidsorganisaties via rapportage-instrumenten als jaarverslagen, boekhouding en belastingformulieren. Hoewel wet- en regelgevers zich uitputten om rechten en plichten zo eenduidig mogelijk te omschrijven, kenmerkt het organisatieveld zich door meerduidigheid. Aan de ene kant kan de wijze waarop in de praktijk invulling wordt gegeven

aan de posities en de bijbehorende taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden afhankelijk van de persoon, sterk verschillen. Aan de andere kant zijn de personen die de posities innemen vervangbaar. Dit leidt tot meerduidigheid in arbeidsverhoudingen.

In Tabel 2 zijn de bindingsvoorwaarden van de verschillende hybride relatievelden samengevat.

- *Het relatiediagram volgens Schut*

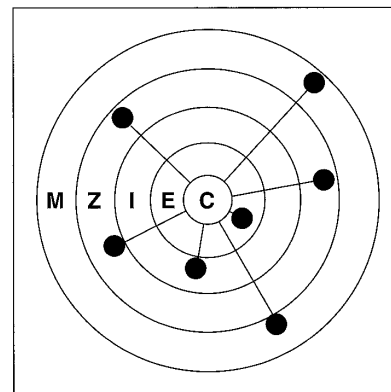
Wanneer we de gelaagdheid van het vier velden relatiediagram verfijnen door toevoeging van de hybridevelden ontstaat een relatiediagram met zeven relatievelden waarin relaties kunnen worden ondergebracht. Door elke ondergebrachte relatie te toetsen aan de bindingsvoorwaarden van het veld ontstaat een uiteindelijk helder en volledig beeld van de omvang en kwaliteit van het sociale netwerk (zie Figuur 5a/5b).

7 Het relatiediagram als orthopedagogisch instrument

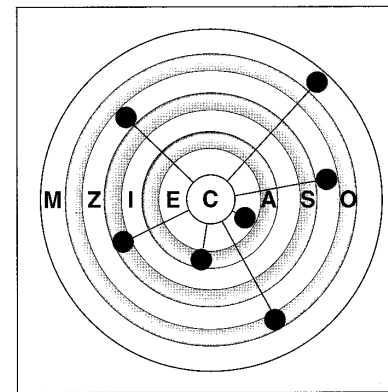
Voor een optimale benutting van het aanwezige ondersteuningspotentieel in bijvoorbeeld de jeugdzorg, gehandicaptenzorg en het speciaal onderwijs biedt het relatiediagram uitkomst. Hiermee kunnen heden, verleden en toekomst van sociale netwerken volledig en gedetailleerd in kaart worden gebracht. Het relatiediagram als methode wordt ondersteund door helder en aantrekkelijk werkmateriaal en een computerprogramma. Met deze hulpmiddelen kan in korte tijd een schat aan netwerk-informatie worden verzameld. In een uitgewerkt relatiediagram komen het draagvlak, knelpunten en ontwikkelingsmogelijkheden duidelijk naar voren. Op basis hiervan kunnen verstrekkende conclusies worden getrokken ten behoeve van interventies en de benutting

TABEL 2 Bindingvoorwaarden van de hybride relatievelden

Adoptierelaties	Spelrelaties	Structuurrelaties
combinatie familie + intimiteitsrelaties omgevingsonafhankelijkheid dubbelzinnigheid onvrijwilligheid	combinatie intimiteit + zakelijke relaties omgevingsafhankelijkheid activiteiten vooraf bepaald vaste spelregels dubbelzinnigheid beloning in punten beloning in positie	combinatie functioneel + media bestuursstructuur ligt vast posities persoonsonafhankelijk regelgeving door overheid externe controle belastingplicht brancheregistratie K.v.K.

FIGUUR 5A Gelaagd relatiediagram

FIGUUR 5B Schut relatiediagram

C = centrale actor, E = erfelijk veld, I = intimiteitsveld, Z = zakelijk veld, M = mediaveld, A = adoptieveld, S = spelveld, O = organisatieveld

Tijdschrift voor Orthopedagogiek

Jaargang 43
nummer 3, 2004

O & A vereniging
ter bevordering van
ortho-agogische activiteiten

Uitgave van de Stichting Agiel, onder verantwoordelijkheid van O & A, Vereniging ter bevordering van Ortho-agogische Activiteiten en het Seminarium voor Orthopedagogiek van de Hogeschool van Utrecht. Verschijnt maandelijks.

Redactie

dr. R. de Groot (voorzitter)
dr. H.J.A. van Bakel
prof. dr. P.P. Goudena
mw. drs. E.H.M. Hinzen-Hanssen
mw. drs. M. Mildenberg
prof. dr. J.D. van der Ploeg

Redactieraad

prof. dr. H.E.M. Baartman
drs. J. Brandsma
prof. dr. R.J. van der Gaag
prof. dr. P. Ghesquière
drs. H. Jansen
prof. dr. J.M.A.M. Janssens
de heer H. Kapinga
dr. E. Kool
dr. H. van Luit
drs. J. Louwe
prof. dr. H. Nakken
drs. F.J. Prins
prof. dr. A.J.J.M. Ruijsenaars
drs. L.R. Schinkel
prof. dr. C. van der Wolf

Eindredacteur

dr. R. de Groot, Eijerdijk 87,
8051 MS Hattem.
e-mail: orthopedagogiek@xs4all.nl

Uitgever

Stichting Agiel, Postbus 14007,
3508 SB Utrecht, tel. 030-254 71 58
Internet: www.agiel.nl

Bestuur Stichting Agiel

prof. dr. H.E.M. Baartman, drs. J.G. Brandsma,
drs. G.J. van Stralen, prof. dr. Tj. Zandberg

Ontwerp en realisatie
Studio Eric Wondergerm BNO, Baarn

Abonnement op Tijdschrift voor Orthopedagogiek

Abonnement

Abonnementsprijs: € 82,50 per jaargang.
Abonnement leden Vereniging O & A: gratis.
Studentenabbonementen: € 49,-.
Losse nummers € 15,50.
Abonnees wordt dringend verzocht met betalen te wachten tot zij een acceptgirokaart hebben ontvangen.
Abonnementen gelden telkens vanaf het eerstvolgende nummer. Reeds verschenen nummers zijn op aanvraag leverbaar en worden u, vergezeld van een acceptgirokaart toegezonden. Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij zij schriftelijk worden opgezegd vóór 1 november.

Administratie en lidmaatschap O & A

Het is wellicht interessant om het abonnement te combineren met het lidmaatschap van O & A. Zie voor nadere informatie over de vereniging de achterflap.

Auteursinstructies

Zie eveneens de achterflap.

Abonnementenadministratie

Stichting Agiel, mevr. L. Kuijten,
Postbus 14007, 3508 SB Utrecht,
tel. 030-254 71 58 email: uitgever@agiel.nl

Advertentietarieven

Standaard advertentietarieven zwart/wit:
1/1 pagina € 580,-; 1/2 pagina € 366,-;
1/4 pagina € 221,-. Prijzen zijn exclusief BTW, toeslag (steun)kleuren en plaatsing op achterzijde omslag. Staffelprijzen en aanlever-specificaties zijn op te vragen bij de uitgever.

ISSN 0165-0947

Nederlandse
uitgeversverbond
Groep uitgevers voor
vak en wetenschap